

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

**TÜRKİYE'DE
DİNLER TARİHİ
(Dünü, Bugünü ve Geleceği)**

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

TÜRKİYE'DE BUDİZM KONUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ar. Gör. Hüsamettin KARATAŞ

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Giriş

Kaynaklarda bazen Hint dinleri bazen de Asya dinleri içerisinde müta-laa edilmiş olan Budizm, Hindistan alt kıtasında doğmuştur. Bu coğrafyanın en kadim dini geleneklerinden olan Hinduizm'in bazı inanç ve uygulamalarına tepki olarak ortaya çıkmış olan Budizm; kurucusu, öğretisi ve kurumsal yapısıyla özdeşleşmiş bir dindir. Budizm, bugüne kadar yaklaşık 2500 yıllık süreci geride bırakırken değişik coğrafyalarda farklı uluslara ve farklı dinlere mensup insanların arasında yaşama imkânı bulmuştur. Tarihten günümüze değişik ekol ve adlar altında varlığını devam ettiren ve günümüzün yaşayan en yaygın dinlerinden biri olan Budizm, daha çok Asya kıtasında yayılmıştır. Batılıların 18. yüzyıl sonrası tanımaya ve tanıtmaya başladıkları bu din, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bazı gelenekleri ve inançları sayesinde Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da hızla yayılmaya başlamış, son dönemlerde ise giderek daha popüler hale gelmiştir.

Bugün dünyanın pek çok ülkesinde taraftarı/inananı bulunan Budizm, daha çok doğulu anlayışları yaşatan mistik eğilimli yeni dini hareketler yoluyla yayılmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslar arası sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkiler ile günümüz teknolojisinin sağladığı iletişim imkânlarıyla giderek daha da yaygınlık kazanmaktadır. Bu durumun neticesi olarak dünyada, Budizm hakkında pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Türkiye'de Budizm konusunda yapılan bilimsel çalışmalar son yıllarda artmaya başlasa da yabancı ülkelerde yapılanlarla kıyaslandığında, maalesef yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Aynı şekilde ülkemizde Dinler Tarihi alanında yapılan çalışmalar içerisinde, özellikle Hıristiyanlık ve Yahu-

dilik bağlamındaki çalışmalarla karşılaştırıldığında da benzeri bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde çağdaş anlamda Dinler Tarihi çalışmalarının giderek ivme kazandığı ve bu çerçevede önemli eserlerin kaleme alındığı kabul edilmektedir. Ancak Budizm konusundaki çalışmaların yetersizliği, hem dinler tarihçisi akademisyenler hem de bu alana ilgi duyan sosyal bilimciler tarafından dile getirilmektedir. Bizim bu tebliğdeki amacımız, bu yetersizliğe de vurgu yapmak suretiyle, Türkiye’de Budizm konusunda yapılmış olan çalışmaların tespitini ve bunların genel bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu arada Budizm konusunda bugün gelinen durumu aydınlatacağını düşündüğümüz sürece kısaca değindikten sonra, öncelikli olarak Dinler Tarihçisi akademisyenlerin bu konulardaki çalışmalarına yer vermektir. Bununla birlikte İlahiyat ve Dinler Tarihi alanlarının dışında kalan ve Budizm’le ilgili diğer alanlarda yapılan çalışmaları da herhangi bir tasnife tabii tutmadan, ulaşabildiğimiz ve belirleyebildiğimiz ölçüde vermeye çalışmaktır. Ayrıca çalışmalarını bu konuda yoğunlaştırmış biri olarak, karşılaşılan ve karşılaşılmaması muhtemel bazı güçlüklerle dikkat çekerek, birkaç çözüm önerisinde bulunmak istiyoruz.

1- Dinler Tarihi Açısından Türkiye’de Budizm’in Varoluş Süreci

Türkiye’de Budizm konusunda yapılmış mevcut çalışmaların daha çok Hint dini ve Hint kültürü ile bağlantılı olarak işlendiği, Budizm konusunun da bu çerçevede ele alındığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni her iki dini geleneğin de aynı kökene dayanıyor olması ve ortak alanlara sahip olmalarıdır. Bununla birlikte, özellikle son dönemlerde, Budizm’le ilgili de özgün çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmalara geçmeden önce, Budizm alanında gelinen noktanın nasıl bir sürecin sonunda ortaya çıktığına kısaca değinmek gerekmektedir. Sadece bu kadarını bile ortaya koyabilmek bu günkü durumu tespit noktasında aydınlatıcı olacaktır.

Kaynaklarda, modern anlamda Dinler Tarihçiliğinin 19. yüzyılın ikinci yarısında Batıda yapılan çalışmalar sonucunda geliştiği kabul edilmiş, Dinler Tarihinin bağımsız bir bilim dalı olma sürecini 20. yüzyılda tamamladığı konusunda ortak bir kanaat oluşmuştur. Bugün diğer dinler gibi Budizm hakkında yapılan çalışmalara da kaynaklık eden birçok araştırma Dinler Tarihinin ortaya çıkmaya başladığı 19. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında Max Müllerin öncülüğünde başlayan *Doğunun Kut-*

sal Kitapları Tercüme Serisiyle birçok din gibi Hint, Çin ve Uzak Doğu dinleri de batılılar tarafından daha yakından keşfedilmeye başlanmıştır.¹ Bu çalışmalar, ilk etapta genel itibariyle Hinduizm ekseninde olan eserlerle başlamış, sonraki dönemlerde saha daha iyi araştırıldıkça Hint kökenli olan diğer dinlerle birlikte uzak doğunun öteki dinlerine yönelik çalışmalar da yapılmıştır.²

Batıda Hint kökenli dinler 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamasına rağmen, İslam dünyasında çok daha erken dönemlerde, İslam dışındaki dinler ve bu çerçevede Hint kökenli dinler hakkında da bazı çalışmalar yapılmıştır. Kaynaklarda, İslam dünyasında daha erken dönemlerde yapıldığı belirtilen ve Dinler tarihinin ilk örnekleri arasında gösterilen, "Makalat", "Reddiye" ve "el Milel ve'n Nihal" (Hak Dinler ve Batıl Dinler) türü çalışmaların da en az batıda yapılanlar kadar kıymetli olduğu vurgulanmıştır. Ancak bu çalışmaları yapanlar, çeşitli nedenlerle bu dinlerin özgün metinleri yerine Kur'an merkezli bir yaklaşımı esas almışlardır.³ Nitekim Günay Tümer, "Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini" adlı kitabında Biruni'nin, "Kitabu't-Tahkik mâ-li'l-Hind" adlı eserine atıfla, onun Budizm hakkında bilgi veren Budist kutsal metinlerine ulaşamadığı gibi, malumat alabileceği Budistlerle de karşılaşmadığını aktarmaktadır. Tümer, bu yüzden Biruni'nin Buddha ve Budizm konusunda kısmi bilgilere yer verdiğini belirtmektedir.⁴ Aynı şekilde Türkiye'de ve dünyada birçok Dinler Tarihçileri tarafından en önemli eserler arasında kabul edilen Şehristani'nin "el-Milel ve'n Nihal" isimli eserinde de bu konunun yeteri kadar işlenmediği görülmektedir. Şehristani'nin el-Milel ve'n Nihal adlı eserinin Dinler Tarihi ile ilgili bazı bölümleri Şaban Kuzgun tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır. Ancak burada da Budizm konusunda yeterli bilginin yer almadığı görülmektedir.⁵ Bu eserin Mustafa Öz

1 Bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 2002, 4. Baskı, s. 20.

2 Bkz. Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, İzmir 2005, s. 5.

3 Bkz. Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-M. Alpaslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 2009, s. 35; Yitik, *Hint Dinleri*, s. I-IV; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 2002, 4. Baskı, s. 3-5.

4 Bkz. Günay Tümer, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara 1975, s... Ayrıca Bkz. Günay Tümer tarafından Diyanet İslam Ansiklopedisi için hazırlanmış olan; "Biruni" Sayı 6, 206-215, ve "Budizm" Sayı 6, s. 352-360.

5 Bkz. Şaban Kuzgun, "*Şehristani'nin Hayatı, Şahsiyeti ve el-Milel ve'n Nihal İsimli Eserinin Dinler Tarihi İle İlgili Önemli Bölümlerinin Tercümesi*", Erciyes Ü. İ. F. Dergisi, (Ayrı baskı), Kayseri 1985, Sayı 2, s. 205-207. *Bu vesileyle Şehristaninin "el Milel ven Nihal" adlı eserinde Dinler tarihi ile ilgili bahsi geçen kısımları tercüme*

tarafından yapılan çevirisinde ise Hinduların görüş ve düşünceleri kısmında; Budistler, “Ashabu’l Bedede” başlığı altında az da olsa işlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde daha çok ahlaki değerlere dayalı bir sistemin varlığı üzerinde durulmasından olsa gerek yazar, Şehristani’nin Budda’yı Hızır olarak gördüğünü belirtmektedir.⁶ Bu eserde birçok dini geleneğin yanında Hint dinlerinden ve Hint kökenli dini fırkalardan bahsedilmektedir. Ancak Budizm’e ya çok az ya da dolaylı olarak değinildiğinden, bu konunun yeteri kadar işlenmediğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

İslam dünyasındaki ve Batı’daki gelişmeler ışığında, Osmanlı devletinin son dönemlerinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında genelde Tarih-i Edyan olarak adlandırılan çalışmalar kaleme alınmıştır.⁷ Bu çalışmaların Türkiye’de Dinler tarihinin oluşum ve gelişim sürecine önemli katkılar sağladığı gerçeğinden hareketle, bu eserlerde Budizm’le ilgili meselelere nasıl yaklaşıldığının ve ne kadar yer verildiğinin tespiti de önemli görülmüştür.

Şemsettin Sami, 1878 yılında kaleme aldığı “Esatir” adlı eserinde, Hindistan’daki dinlerden bahsederken Budda ve Budizm konusuna da kısmen değinmektedir. O dönemlerde kaleme alına bir diğer çalışma, Ahmet Mithat Efendi’nin Tarih-i Edyan adlı eseridir. Ahmet Mithat Efendi, bu eserin son kısmında Hint dinleri içerisinde Budizm’den bahsetmektedir. O, özellikle Budda ve Budizm hakkındaki bilgilerin yanında daha çok onların ahlaki öğretilerinden bahsetmekte, farklı ülkelerde farklı okullar sayesinde yayılırken aynı oranda da çeşitlendiğine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, Ahmet Mithat Efendi’nin o dönemin Fransa’sındaki Budistleri konu aldığı ve bir anlamda insanların ve medeniyetlerin karşılaştırmasını yaptığı “Paris’te Otuz Bin Budi” adlı eserini de bundan etkilenerek yazdığı tahmin edilmektedir. Ahmet Mithat Efendi bu çalışmasında Budistler üzerinden Budda’nın anlayışı hakkında daha geniş bilgilere yer vermiştir.⁸ Bunlarla birlikte Esad Efendi’nin “Tahlil-i ve Tenkid-i Tarih-i Edyan’ı”, Mahmut Esad Seydişehirli’nin Tarih-i Edyan’ı gibi eserlerin ilgili yerlerinde kısmen Budizm’den bahsedildiği gö-

ederek yayınlayan, Saygıdeğer hocam Merhum Prof. Dr. Şaban KUZGUN’u rahmet ve minnetle anıyorum.

6 Bkz. Şehristani, Milel ve Nihal, Çev: Mustafa Öz, İstanbul 2008, s. 455-456.

7 Tarihi Edyan adlı çalışmalarda genel olarak Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet’in dışındaki diğer dinler, dini hareketler ve felsefi ekoller hakkında bilgilere rastlanmaktadır.

8 Bkz. Ahmet Mithat Efendi, Pariste Otuz Bin Budi, İstanbul 1891.

rülmektedir. Ayrıca M. Şemsettin Günaltay da Tarih-i Edyan adlı eserinde Budizmi, Çin ve Japon dinleri içerisinde bir konu olarak vermekte ve detaya inmemektedir.⁹ Şimdiye kadar belirtmeye çalıştığımız süreçte Budizm konusunda müstakil bir çalışmanın yapılmadığı, bununla birlikte bazı çalışmalarda Budizm konusuna yer verildiği görülmektedir.

Türkiye’de Budizm konusunun ilk defa geniş bir şekilde ele alınarak işlendiği eser, Hilmi Ömer Buddha tarafından 1935 yılında yayınlanan “Dinler Tarihi” adlı çalışmada yer almıştır. Hilmi Ömer Buddha, Dinler Tarihi kitabının dördüncü bölümünü bütünüyle bu konuya ayırmıştır. O, Dinler Tarihi kitabının dördüncü bölümünde; sırasıyla Buddha’nın hayatı, İlk vaazı, ilk öğrencileri, öğretisi (karma-tenasüh, v. s.), Budist metafiziği ile Buddha’nın ruh, nirvana ve ahlaki konular hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Kitapta, Buddha sonrası dönemle ilgili olarak ilk Budist konsilleri ve Budizm’in yayılma süreci işlendikten sonra Budist ekollerinden bahsedilerek konu tamamlanmıştır.¹⁰ Daha sonra yapılan çalışmalara kaynaklık etmiş olan bu eser hakkında yapılan değerlendirmelerde, bir hakkın tesliminin yapıldığı görülmekle birlikte, son dönemlere kadar eserin içerik yönünden hala aşılammış olduğuna da dikkat çekilmiştir.¹¹

Türkiye’de, Dinler Tarihi alanında, 1950 sonrası dönemde başlamış olan ve son 25-30 yıl içerisinde giderek ivme kazanan çalışmalar sonucunda önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler içerisinde de doğal olarak Budizm konusu işlenmiş, eskiye oranla daha geniş ve sistemli bilgilere yer verilmiştir.¹² Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu tarihi sürecin ardından şimdi de Dinler Tarihçilerinin Budizm konusunda doğrudan ya da dolaylı olarak ele

9 Bkz. Ünal Bozkurt, Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Yapılan Dinler Tarihi Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

10 Bkz. A. Hilmi Ömer Buddha, Dinler Tarihi, İstanbul 1935, s. 221-320.

11 Bkz. Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, s. 6.

12 Budizm konusunun işlendiği bazı Dinler Tarihi kitapları şunlardır; Ömer Rıza Doğrul’un; Yeryüzündeki Dinler Tarihi , Annamari Schimmel’in; Dinler Tarihine Giriş, Günay Tümer-Abdurrahman Küçük’ün; Dinler Tarihi, Ekrem Sarıkçıoğlu’nun; Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Mehmet Aydın’ın; Din Fenomeni, Ünver Günay-Harun Güngör’ün; Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Baki Adam- Mehmet Katar; Dinler Tarihi, v. s.

aldıkları bazı çalışmalar ile bunların dışında yapılan ve konuyla doğrudan alakalı olan diğer çalışmalara kısaca değinmek istiyoruz.

2- Budizm Konusunda Dinler Tarihçisi Akademisyenler Tarafından Yapılan Bazı Bilimsel Çalışmalar

Türkiye’de özellikle son dönemlerde Dinler Tarihçisi akademisyenler tarafından Budizm konusunda bazı müstakil bilimsel çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu çerçevede değinilmesi gereken en önemli çalışmalardan biri “Hint Kökenli Dinlerde Karma ve Tenasüh İnancı” adlı çalışmadır. Bu konu Ali İhsan Yitik tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve daha sonra kitap olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada, karma ve tenasüh inancının Hint kökenli dinlerin ortak inancı olduğunu ve dolayısıyla Budist dini öğretisinin de ayrılmaz bir parçası olduğuna işaret edilmiştir. Yitik, Hint Kökenli Dinlerde Karma ve Tenasüh İnancı adlı çalışmasında; varoluşun aşkınlık düzeyi, metafizik olgular, ruh, bağımlı varoluş yasası ve kurtuluş öğretisi gibi konuları karma ve tenasüh inancı çerçevesinde ele alınarak incelenmiş ve bilim dünyasına sunmuştur.¹³ Ayrıca A. İ. Yitik, “Hint Dinleri” adlı kitabının bir bölümünü Budizm’e ayırarak Budizm’le ilgili çalışmalara katkı sağlamıştır.¹⁴ Aynı şekilde Yitik, “Yaşayan Dünya Dinleri” adlı çalışmanın altıncı bölümü olan Budizm konusunu da hazırlamıştır.¹⁵ Bu çerçevede yapılan doktora çalışmalardan biri de Cenap Yakar’ın, “Pali Kaynaklarına Göre Budizm” adlı çalışmasıdır.¹⁶ Bu alandaki bir diğer doktora çalışması ise İbrahim Sümer’in Tibet Budizm’i konusunda yaptığı araştırmadır. Bu çalışmada,

13 Bkz. Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, İstanbul 1996, s. 123-152.

14 Bu eserin ikinci bölümünü Budizm’e ayıran Yitik, ilk etapta Buddha’nın hayatı, Budizm’in yayılışı ve Budist kutsal metinlerine yer vermiştir. Ardından Budizm’in temel inançları ve ibadetlerine değindikten sonra Budist ekoller hakkında bilgiler vermiş; daha sonra bu ekoller arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak bölümü sonlandırmıştır (Bkz. Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, İzmir 2005, s. 43-91).

15 Bkz. A. İhsan Yitik, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara 2007, s. 307-355.

16 Bkz. Cenap Yakar, *Pali Kaynaklarına Göre Budizm, İnanca Temel Olan Kavramların Anatomisi ve Sistemin Bütünlüğü İçinde Bağlantılar*, (A. Ü. İ. F. Basılmamış doktora tezi), Ankara 1981. Ayrıca Yakar, “İnançlar ve Tutumlar Üzerine” adlı çalışmasında da Budizm’de tenasüh konusuna değinmiştir (Bkz. Cenap Yakar, *İnançlar ve Tutumlar Üzerine*, Ankara 1988, s. 125-129).

Tibet Budizm'i ya da "Lamaizm" olarak adlandırılan ekolün; Budizm'in "tantrik" ve "esoterik" inanç ve uygulamaları çerçevesinde şekillendiği ortaya konulmuş ve Budizm'in Tibet'teki varoluş ve yaşam mücadelesiyle birlikte Lamaizm'in inanç ve uygulamaları hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir.¹⁷

Türkiye'de, Budizm'le doğrudan ilişkili olarak hazırlanan yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır. İslam Öncesi Türklerde Budizm,¹⁸ Japon Budizmi,¹⁹ Budizm'de Manastır Hayatı²⁰ konulu çalışmalar bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca dinlerdeki bazı fenomen ve ritüellerin ele alınarak işlendiği yüksek lisans²¹ ve doktora²² tezlerinin ile bazı makale²³ çalışmalarının da yapıldığı görülmektedir.

Son dönemlerde bazı Dinler Tarihçisi akademisyenler tarafından Budizm konusunda müstakil eserler kaleme alınmıştır. Hüseyin Yılmaz'ın, "Budist Metafiziği" adlı eseri bunlardan biridir. Yılmaz bu çalışmasında, Budda'nın aydınlanma ya da onun yaşam sürecini verdikten sonra, Budizm'in temel metafizik kavramları ve bu kavramların Budistler tarafından nasıl algı-

-
- 17 İbrahi Sümer'in bu çalışması daha sonra kitap olarak basılmıştır (Bkz. İbrahim Sümer, *Lotusun İçindeki İnci Lamaizm'le Nirvana'ya Yolculuk*, İstanbul 2003).
- 18 Bkz. Şükrü Uslu, *İslam öncesi Türklerde Budizm*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1993.
- 19 Bkz. Hayrettin Şahin, *Japon Budizmi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1990.
- 20 Bkz. Emine Zehra Turan, *Budizm'de Manastır Hayatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.
- 21 Baki Adam, *Dinlerde Hacc İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1989; İbrahim Ethem Karataş, *Hint Dinlerinde Tanrı Anlayışı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1999.
- 22 Bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi İnancı ve Tasavvurları*, Erzurum 1976.
- 23 Bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Buda Dininde Mehdi İnancı ve Buda'dan Bir Rivayet*, Atatürk Ü. İ. F. Dergisi, Erzurum 1980, Sayı 4, s. 77-90; Mehmet Katar, "Dinlerde Keffaret Anlayışı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ankara 1998, Cilt. 1, Sayı 1, s. 46-49; Mehmet Katar, "Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ankara 1998, Cilt. 1, Sayı 1, s. 60-67; Nasuh Günay, "Tarihi Süreç Açısında Budizm ve Öğretisi", *Arayışlar Dergisi*, Isparta 1999, Cilt 1, Sayı. 1, s. 173-193; Şükrü Uslu, "Orta Asya'da Budizm'in Yayılması", *İnönü Ü. İ. F. Dergisi*, Malatya 1995, Sayı 1, s. 35-41; Abidin İtil, "Budda Tanrıyı Reddetmiyor mu?" *Ankara Ü. İ. F. Dergisi*, Ankara 1963, Cilt: XI/11-16; İbrahim Sümer, "Tibet Budizm'inde Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, Ankara 2000, s. 327-341.

landığı üzerinde durmuştur. Kitabın "Budist Metafizik Hakikat" başlıklı bölümde ise, Budda dininin öğretisi ve pratikleri metafizik konular çerçevesinde ıglenmeye çalışılmıştır.²⁴

Budizm konusunda, yabancı dillerde kaleme alınmış olan bazı makale, kitap ve kitap bölümleri ise kişi ya da yayınevleri tarafından telif ve tercüme edilerek araştırmacıların ve kamuoyunun ilgisine sunulmaktadır. Bu konudaki çalışmalar içerisinde doğru bilgilendirmeyi amaç edinen, bilimsel kriterlere uygun çalışmaların yapıldığını, ancak bu tür eserlerin sayısının çok az olduğunu ifade edebiliriz.²⁵ Ayrıca bibliyografya çalışmaları incelendiğinde de eskiye oranla Budizm konusunda tedrici bir artışın olduğu dikkatten kaçmamaktadır.²⁶

3- Budizm Konusunda Dinler Tarihçisi Olmayan Akademisyen ve Araştırmacılar Tarafından Yapılmış Bazı Çalışmalar

Türkiye'de Budizm konusunda Dinler Tarihçisi akademisyenler tarafından yapılan bazı çalışmaların yanında İlahiyat alanında olmayan ancak Hint ve Uzak Doğu ile ilgili konular çerçevesinde başta Hindoloji, Felsefe, Edebiyet, Tarih ve Sosyoloji alanlarında çalışan akademisyen ve araştırmacılarında önemli çalışmalar yaptıklarını belirtmekte fayda görmekteyiz. Bu konuda ilk zikredilmesi gereken eserlerin başında Asaf Hâlet Çelebi'nin "Pali

24 Bkz. Hüseyin Yılmaz, *Budist Metafiziği*, Ankara 2007.

25 Bkz. Jean Varenne, *"Budizm"*, Çev: Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, Konya 1995, s. 335-367; Ananda Coomaraswamy, Çev: İsmail Taşpınar, *Hinduizm ve Budizm*, İstanbul 2000; Walter Reben, *Budizm Tarihi*, Çev: Abidin İtil, Ankara 1947; Paul Carus, *Budda'nın Öğretisi*, Çev: Teoman Uçgun, İstanbul 1984; Jorge Luis Borges, *"Lamaizm - Tibet Budizmi"*, Çev: Halil İbrahim Açmaz Erciyes Ü. İ. F. Dergisi, Kayseri 1986, Sayı 3, s. 429-434; Joachim Wach, *"Buda Dini"*, Çev: Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, Erciyes Ü. Yayınları, Kayseri 1990, s. 376-372; Felicien Challaye, *"Hindistan Dinleri- Çindeki Dinler ve Japon Dinleri"*, Çev: Semih Tiryakioğlu, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1988, 4. Bash, s. 48-97.

26 Bkz. İbrahim Sumer, "Türkiye'de Akademisyen Dinler Tarihçilerin Bibliyografyası", Ankara Ü. İ. F. Dergisi, Ankara 2002, Cilt XLIII, Sayı 1, s. 187-229; Fuat Aydın, *"Hint Din, Düşünce ve Tarihi Dair Türkçe Bir Bibliyografya Denemesi"*, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2004, Sayı 16/1, s. 161-181; Galip Atasagun, *"Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları"*, Konya 2005, Selçuk Ü. İ. F. Dergisi, Cilt. 20, s. 203-248. (Ayrıca Bkz. Galip Atasagun, *Dinler Tarihi Bibliyografya Denemesi*, Konya 2005).

Metinlerine Göre Gotama Buddha” adlı çalışmasıdır. Edebiyatçı, Şair ve aynı zamanda araştırmacı olan Çelebi, bu eserini 1946 yılında yayınlamıştır. Bu eser yıllar sonra sadeleştirilerek 2003 yılında tekrar yayınlanmıştır.²⁷ Bu çerçevede dikkat çeken bir diğer eser, Walter Ruben tarafından kaleme alınan Budizm Tarihi adlı çalışmadır. Bu eser Abidin İtil 1947 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca Walter Ruben’in, “Budizma’nın Menşei ve Özü” adlı makalesi de belirtilmesi gereken çalışmalardan biridir.²⁸ Bunlarla birlikte Hindoloji uzmanı ve akademisyen, Korhan Kaya’nın “Buddhist Kutsal Kitapları” isimli eseri,²⁹ Budizm konusundaki önemli çalışmaların başında gelmektedir. Cemil Sena Ongun’un, “Buda ve Konfüçyus: Mısır, Fenike, Sümer-Akad, İran, Hint ve Çin’de Filozofi” isimli kitabı ve “Budizm’in Esasları” adlı makalesi zikredilmesi gerekenler arasında yer almaktadır.³⁰

Bu çalışmaların dışında farklı alanlarda olmak üzere, Budizm’le ilgili telif yahut tercüme çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bunların birçoğunun ticari kaygı ya da popüler kültürün gereksinimlerine cevap verebilecek amaçlarla yapıldığı da gözden kaçmamaktadır.³¹

27 Bkz. Asaf Hâlet Çelebi, *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha*, İstanbul 2003. (Bu eser hakkında geniş bir değerlendirme için Bkz. Fuat Aydın, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2004, Sayı 16/1, s. 261-267).

28 Bkz. Walter Reben, “*Budizma’nın Menşei ve Özü*”, Ankara Ü. D. T. C. F. Dergisi, Ankara 1943, Sayı 5, s. 115-127.

29 Bkz. Korhan Kaya, *Buddhist Kutsal Kitapları*, Ankara 1999, (187 sayfa).

30 Bkz. Cemil Sena Ongun, *Buda ve Konfüçyus: Mısır, Fenike, Summer-Akad, İran, Hint ve Çin’de Filozofi*, İstanbul 1941, 134 sayfa ; “*Budizm’in Esasları*”, Ankara 1940, Varlık Dergisi, Sayı XI/176, s. 170-175.

31 Bilindiği gibi Budizm’in batıda en popüler olan mezhebi Zen’dir. Türkiye’de de Zen Budizmi bağlamında bazı telif ve tercüme eserler yayınlanmıştır ve yayınlanmaktadır. Bunlardan birinin sonuç kısmından kısa birkaç cümleyi aynen okumak ve yorumu siz değerli okuyuculara bırakmak istiyorum. “Zen Budizm az buçuk Amida Tapıncıyla, Arık Ülke Budizm’iyle (Şin) bulaşmış bir Mahayana okulu olmakla birlikte Mahayana Hinayana ayrımı yapmadan Buda’nın yaşamı ve öğretisi çerçevesinde oluşturulmuş, Budizm’in özünü çıkarmış posasınıysa atmıştır. Zen uyanıp aydınlanmaya doğrudan yardımcı olmayan her türlü yükten kendini kurtarmış, Mahayana Budizm’ine din görünümü veren bütün ayrıntıları ayıklamıştır. Zen’de ne kutsal yazılara ne Budalara ne de dinsel gereçlere önem verilip saygı gösterilir...(Bkz. İlhan Güngören, *Buda ve Öğretisi*, İstanbul 1981, s. 201). Arık ülke Budizmi (Pure Land) için parantezde verilen “Şin”, tabiri, muhtemelen, Japon Jodo

Bu türden olan bazı eserlerin bilgi kirliliğinin yanında insanları yanlış yönlendirebilecek unsurlar da taşıdığı görülmektedir. Bu noktada dinler hakkında söylenen ya da yazılanların hem doğruluğunu hem de geçerliliğini bilimsel kriterler ölçüğünde denetleyebilecek; tarafsızlığı ilke edinmiş alanının uzmanı kişilere daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında başta Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerle birlikte günümüzde yaşamayan ya da çok az taraftarı olan bazı dinler hakkında çalışma yapılırken Budizm hakkında yeterli çalışmanın olmamasının ya da olanların da bir kısmının yanlış veya eksik aktarılmasının nedenlerine ve bu konuda karşılaşılan bazı problemlere ve çözüm önerilerine değinmek istiyoruz.

4- Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Bugüne kadar Budizm konusunda yapılan çalışmalar, kendi ölçeklerinde ve kendi bakış açıları çerçevesinde bir boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Bu çalışmalar yapılırken zamana ve şartlara dayalı bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Pek çok alanda olduğu gibi Budizm konusundaki çalışmalarında karşılaşılan zorluklar da elbette göz ardı edilmemeli ve aşılmaya çalışılmalıdır. Bu konudaki sorunları ve bize göre çözüm önerilerini şu şekilde dile getirmek mümkündür.

4. 1- Yeterli İlginin Gösterilmemesi ve Yaklaşım Sorunu:

Günümüz Türkiye'sinde Budizm ve benzeri dinler söz konusu olduğunda, dini geleneklerimizden oldukça farklı ve çeşitli bir dünyayı anlama zorluğu yaşadığımız bir gerçektir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, Türklerin yüzyıllar önce İslam dinini seçmiş olmaları ve kendi kültürel değerlerini bu dinle özdeşleştirmeleridir. Tarih boyunca Türk milleti, elbette farklı din ve dinsel oluşumlarla iletişim halinde olmuştur. Ancak gerçekte son bin yıllık Türk tarihinin öncesi dikkate alınacak olsa Türklerin dini ve kültürel tarihleri içerisinde Budizm'in güçlü etkilerinin olabileceği, en azından yakın/ortak coğrafi koşulların birçok açıdan etkinlik düzeyini artırmış olabileceği görülecektir. Bu cümleden hareketle batılılar için "Uzak Asya" ya da "Uzak Doğu" dedikleri yerlerin bizim için hiç de aynı anlamı taşımadığı,

ekolünün bir alt kolu olan ve Jodo Shin Shu; Gerçek Arık Ülke anlamındaki okulu tanımlamak için kullanılmıştır (Bkz. Dictionary of Buddhism, Tokyo 2002, s. 766).

Budizm'in doğduğu Hindistan'ın; en güçlü şekilde yaşadığı Çin'in her daim Türk kültür havzasında yer aldığı unutulmamalıdır.

Tarihten günümüze Budizm'in etki alanında olan coğrafya iyi etüt edildiğinde, bu bölgelerdeki Türk ve Türk soylu kavimlerin ne kadar yoğunlukta olduğu, böyle değerlendirildiğinde Türk kültür sahasının uzandığı sınırların genişliği daha da net ortaya çıkacaktır. Eski Türk Dini ve Kültür Tarihi konusunda yapılan çalışmalarda Budizm'in etkisinin olup olmadığı tartışılmaktadır. Budizm'in Hindistan'dan tamamen çıkmak zorunda kaldığı dönemlerde; günümüzde Kuzey ya da Mahayana Budizmi olarak bilinen ekolün o dönemde başta Türkistan bölgesinde yaşadığı bilinmektedir. Bazı Türk kavimlerinin de Budizm'i benimsediği hatta onların sayesinde diğer bölgelere yayıldığı da iddialar arasında yer almaktadır.

Türkiye'de son dönemlerde bazı bilim adamları Alevi-Bektaşî geleneğini, halk inançlarında yer alan bazı unsurları Hint kökenli olan dinler çerçevesinde ele alarak incelemektedir. Ayrıca yakın zamanlarda mistisizm ve tasavvuf temalı çalışmalarda Hint Kökenli Dinlerin etkisinin olup olmadığı da merak konularının başında gelmektedir. Dinler Tarihçileri tarafından Budizm ve benzeri konularda bu gibi durumlarda dikkate alınarak yapılacak ciddi çalışmalar; neticede hem Türk Kültür Tarihine hem de Türk Dini Tarihine önemli katkı sağlayacaktır.

4.2- Dil ve Terminoloji Sorunu:

Türkiye'de Budizm konusunda yapılan çalışmaların bibliyografyalarına bakıldığında, bunların Batı dillerinde yapılan çalışmalara dayandığı görülecektir. Bundan hareketle sizlerin de malumu olan bir konuyu bir kez daha dile getirmek istiyoruz. Artık bir ya da iki tane batı dili bilmenin Dinler tarihçisi olmaya yetmediği, en az bir klasik dil bilmenin zorunlu hale geldiği, Dinler Tarihi alanında adı konulmasa da bir branşlaşmaya doğru gidildiği, dünya dinlerini bilmek için dünya dillerini öğrenmenin gerekliliğinin, yüksek sesle dillendirildiği günümüzde, aslında bizim için hiç de uzak olmayan doğu dillerini bugünün şartlarında bile öğrenemiyor ve öğretemiyor olmamız çok manidardır. Dil sorunu beraberinde hem kavram kargaşasına hem terminolojik sorunlara hem de anlama problemlerine neden olmaktadır.

Türkiye'de Hint, Çin ve Uzak Doğu kökenli dinler konusunda yapılacak çalışmalarda kullanılabilecek ve herkesin üzerinde uzlaşabileceği bir terminoloji henüz oluşturulmuş değildir. Aslında bu sadece Türkiye'deki

Dinler Tarihi çalışmalarını “özelde ise Budizm’i” ilgilendiren bir problem değildir. Bu alanlarda bizden çok önceleri çalışmalara başlayan batılıların da aynı sorunlarla uğraştıkları görülmektedir. Bunun da temelinde birbirini tetikleyen ya da birbirine neden olan başka sorunlar bulunmaktadır.

Uzun bir geçmişe sahip olan dinlerde; bu dinlerin ya içerisinden doğmuş ya da önemli oranda birbirinden etkilenmiş olanlarında dil ve terminoloji sorununun daha da karmaşık bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Meseleye bu çerçeveden bakıldığında Budizm’in, Hinduizm’de olan birçok kavramı ya doğrudan aldığı ya da anlam kaymasına yol açacak yorumlamalara tabi tutularak içselleştirdiği görülmektedir. Ayrıca Budizm doğası gereği diğer din ve dinsel oluşumlardan ve kültürlerden de etkilenerek geniş bir kavramlar silsilesine sahip olduğu da gözden kaçmamaktadır.

Budizm konusunda ilk ciddi çalışmaları ortaya koyan Batılılar, kendi dini algılayışlarından çok farklı olan doğu halklarının dinlerini hem anlamakta hem de anlatmakta sıkıntı yaşamışlardır. Zamanla bu süreç onlar açısından aşılmış gibi görünse de bizim için devam etmektedir. Bugün Türkiye’de ulaşılabildiğimiz, Budizm konusundaki çalışmalarda, başta telif ve tercüme eserler olmak üzere diğer araştırmalar incelendiğinde; Buda, Buddha, Budizm, Buddhizm, Buddalık, Bodhisatvalık, Dharma, Ruh, Varlık, Nirvana ve benzeri en temel kavramlarda bile uzlaşamadığı görülmektedir. Terminoloji sorunu beraberinde kavramların anlamlandırılmasını ve bu kavramların açıklanabilmesini de aynı oranda etkilemektedir. Bu sorunun belki de en önemli tarafı Sanskritçe, Palice, Tibetçe, Çince, Malayca ve Japonca gibi yabancı dillerde yazılı olan metin ya da çalışmalara doğrudan ulaşamamasıdır. Türkiye’deki araştırmacıların daha çok Batı dillerine çevrilmiş eserleri ya da batı dillerinde yapılmış özgün çalışmaları kullandığı inkar edilemez bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışmaları kullanan araştırmacılar, birçok terimi ya onların kullandığı dilin fonetik yapısına uygun seslerle ya da kendi algı dünyalarındaki anlamıyla vermeye çalıştığından sorun çözülemez olmaktadır. Bunun için en yakın zamanda hiç olmazsa temel bazı kavramların anlamında ve çevirilerinde bir birliktelik sağlanmalıdır. Bunun için temel kavramları ve terimleri içeren sözlük çalışmasının bir an önce yapılması gerekmektedir. Yabancı dilden ve bu arada kültürel farklılıktan kaynaklanan ve bunlarla bağlantılı olarak görülen bir diğer konu ise anlama ve aktarma sorunudur.

4.3- Anlama, Anlamlandırma ve Aktarma Sorunu:

Geçmişten günümüze dini, kültürel ve sosyal hayat başta olmak üzere birçok konuda farklı dünyaların insanların birbirini rahatlıkla anlayamadığı görülmektedir. Aynı coğrafyada aynı dini kanaldan beslenen, ancak farklı yaşam geleneklerine sahip insanların bile birbirlerini anlamakta sıkıntı çektikleri gerçeğinden hareket edilirse Batılı ya da Orta Doğulu birinin Budist dinini anlaması daha da zorlaşmaktadır. Zaten Budizm'deki teolojik, ontolojik ve litürjik kavramların karşılığının tam olarak bulunamadığı ya da yerli yerine oturtulamadığı ve ayrıca bu kavramların hem zamana hem de yere göre anlam kaymalarına uğradığı da düşünülecek olursa problem daha da büyümektedir.

Budizm doğduğu toprakların dışında yaşam alanı bulan ve her gittiği yerin değer yargılarıyla yoğrulan bir dini geleneğe sahiptir. Bu gerçek, Budist âleminde çok çeşitliliğe yol açarken Budizm'e inananların haricindekiler onu anlamakta ve aktarmakta zorluk çekmektedirler. Batılılar hem tarih hem de coğrafya bakımında kendilerine uzak olmasına karşın etnik ve kültürel genlerini araştırmak için yola çıktıkları bir dünyayı, keşfettikçe anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır. Onların yaptıkları bunca araştırmaya rağmen anlama sorununu tam olarak aştıkları söylenemez. Ancak genel itibariyle bu sıkıntılardan yakınan batılıların kendilerinin bile zor anlayabildikleri bazı konuları, bizim doğrudan muhataplarından değil de onlardan anlamak için gayret etmemiz başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Yani bizler dün yapılamadığı gibi, bugün bile, Doğrudan Budistlerin yaşadığı ülkelere giderek, yerinde gözlem, inceleme ve mülakat yaparak, onların yazılı metinlerini inceleyerek, ibadet ve ritüellerini nasıl icra ettiklerini görerek Budizm'i çalışmamaktayız. Başka bir dine veya dini kültüre mensup kişi ya da kişilerin inceleyip, anlayıp, aktarabildikleri bir Budizm'i anlamaya çalışıyoruz.

Bu konunun sıkıntılı tarafını daha da somut hale getirecek bazı örnekler vermek mümkündür. Avrupalıların endüstri çağını yaşadıkları dönemlerde, batılı doğubilimcilerin bazıları, Budizm'i hayata ve yaşama sırtını çevirmiş yanlış öğretilerle dolu, karamsar bir din olarak görürken, ikinci dünya savaşı sonrasında özellikle Japon Budizm'inin bazı ekolleri ile 1960 sonrası Tibet Budizm'i, bu algılamayı sona erdirmiştir. Özellikle son dönemlerde; doğu mistisizmi, mitolojik kahramanların kurtuluş hikâyeleri, ruhsal ve bedensel dinginlik halleri, zıtlıkların olmadığı sonsuz ve temiz ülke idealleri vesaire formlar altında hem yaşamları hem de inançları biçimlendiren kutsal-

lar olarak karşımıza çıkmıştır. "Dikkatle incelendiğinde Burada değişenin Budizm olmadığı açıkça görülmektedir." Maalesef bu algıda yanlışlığın ya da yanlış aktarımın Türkiye'de yapılan çalışmalara da yansıtıldığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Budizm'e ve Budizm hakkında yapılan çalışmalara da yansırken, Budizm'e karşı yaklaşım konusunda da belirleyici rol oynamaya başlamıştır.

4.4- Çözüm önerileri:

Türkiye'de Budizm konusunda yapılan çalışmalarla ilgili dile getirdiğimiz ya da getiremediğimiz bu sorunları çoğaltmak mümkündür. Ayrıca bu sorunların sadece Budizm'i bağlamadığının farında olarak konumuzla alakalı bir katkı; hususa daha değinerek bitirmek istiyorum.

1- Budizm konusunda yapılacak araştırmalar ve bu araştırmaların verimliliği için ilk halledilmesi gereken konuların başında dil konusunun çözüme kavuşturulması gelmektedir. Klasik doğu dillerinin yanında özellikle günümüzde Budizm'in etkin olduğu ülkelerde kullanılan dillerin öğrenilmesi büyük oranda etkili olacaktır.

2- Budizm veya benzeri konularda karşımıza çıkan ve doğrudan dil problemiyle ilişkili olan bir diğer mesele, kaynak yetersizliğidir. Dil konusu çözüldüğünde bunun aşılabilmesi kolaylaşacaktır. Bugün Budizm konusunda çalışan ya da çalışmayı düşünen araştırmacıların en öncelikli sorunlarının başında, Türkçe kaleme alınmış ya da en azından Türkçeye çevirisi yapılmış temel kaynakların bulunamamasıdır. Bundan dolayı Budizm konusunda çalışmayı düşünenlerin çoğunluğu ya başka alanlara yönelmekte ya da yönlendirilmektedir. Budizm konusunda uzmanlaşacak kişi veya kişilerin öncelikli olarak bazı temel kaynakları, özellikle de Budist kutsal metinlerini Türkçeye çevirmesi gerekmektedir. Ayrıca hem Budizm'i hem de diğer Hint kökenli dinleri kapsayacak bir sözlük çalışmasının yapılması, alanda çalışacaklara ve ilgi duyan herkese fayda sağlayacaktır.

3- Ülkemizde Budizm konusunda son dönemler itibariyle bir tercüme bolluğunun yaşandığı görülmektedir. Bu durum göz önüne alındığında; toplumun Budizm ve benzeri alanlara ilgi duyduğunu ya da en azından bu yönde bazı eğilimlerin olduğunu göstermektedir. Bu ilgiye doğru ve yeterli karşılığın verilebilmesi için bilimsel kriterlere uygun olarak hazırlanmış çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü zaman zaman yazılı basım, medya ve internette Budizm konusunda yanlış ve taraflı bilgilere rastlanmaktadır. Kamuoyuna

sunulan maksatlı ve yanlış bilgilerin bertaraf edilmesi için; Dinler Tarihçileri ile diğer araştırmacılar tarafından bilimsel ölçekte kaleme alınacak kaliteli yayınlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmalarla halk doğru bilgilendirilmiş ve yanlış anlaşılmanın önüne geçilmiş olunacaktır.

4- Budizm konusunda yapılacak çalışmalarda, özellikle yüksek lisans ve doktora tezlerinde öncelikli olarak çalışılacak konular belirlenmeli, bunun için alanında yetkin olana hocalardan yardım alınmalıdır.

5- Türkiye’de Budizm konusunda, özellikle Dinler Tarihi alanı ile birlikte Dünya Dinleri Bölümlerinde, yapılacak ya da yaptırılacak çalışmalarla bu alanda var olduğu düşünülen eksiklikler giderilebilir. Ayrıca sadece İlahiyat Fakültelerinde değil diğer fakülte veya yüksek okullardaki sosyal bilimler alanları ile işbirliği yapılarak yüksek lisans ve doktora düzeyinde verimli çalışmalar gerçekleştirmek mümkündür. Bunun için araştırmacıların ortak projeler hazırlaması teşvik edilmelidir. Bu kapsamda ortak danışmanlık sisteminin verimli olabileceğini düşünmekteyiz. Bu çalışmalar, özellikle Dünya Dinleri Bölümü için öngörülen ve programında yer verilen branşlaşmaya da katkı sağlayacaktır.

Dinler Tarihi ve Dünya Dinleri Bölümü başta olmak üzere; “Hint, Çin ve Uzak Doğu Dinlerinde”, özelde ise Budizm konusunda yapılacak çalışmalarda; bugün diğer dinler konusunda yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sorunlarla tekrar karşılaşmamak için alanının uzmanı kişilerce dile getirilen öneriler dikkatle takip edilmelidir. Ayrıca önümüzdeki yıllarda yapılması düşünülen sempozyum ve çalıştay programlarında bu konular da ele alınmalıdır.